

## Keuringsrapport betreffende het Radeker-Garrelsortgel in de Magnuskerk te Anloo.

Op 15 maart 2002 vond de keuring plaats van het gerestaureerde, gereconstrueerde en met een zelfstandig Pedaal vergrote orgel in de Magnuskerk te Anloo. De keuring werd verricht door ondergetekende, adviseur bij de uitgevoerde werkzaamheden, in aanwezigheid van vertegenwoordigers van de Kerkvoogdij van de Hervormde gemeente Anloo/Annerveen, vertegenwoordigers van de Stichting 'Muziek in Anloo' en de orgelmaker Henk van Eeken met zijn medewerker Klaas Veltman.

De restauratie en reconstructie van het orgel werd op 17 maart 1990 in opdracht gegeven door de Stichting 'Muziek in Anloo', namens de kerkvoogdij. Het nieuwe Pedaal werd op 12 november 1994 in opdracht gegeven door de Stichting 'Muziek in Anloo'. De reconstructie van de brandschade werd in op 19 december 1995 rechtstreeks in opdracht gegeven door de kerkvoogdij, die ook eigenaar is van het orgel.

Voor de geschiedenis van het orgel verwijs ik naar de publicatie, die binnenkort door de Stichting 'Muziek in Anloo' wordt uitgebracht.

Bij de brand op 12 april 1995 zijn de volgende onderdelen van het orgel verloren gegaan:

1. Het pijpwerk van de volgende registers ging verloren (410 sprekende pijpen):

Principael	8' vanaf g'
Quintadena	16' pijp c#"
Roerpijp	8' vanaf G
Octav	4' vanaf G
Spitspijp	4' vanaf F#
Quint	3' vanaf G
Super Octav	2' (Manuael)
Vox Humana	8' pijp C
Trompet	8' pijp b <sup>0</sup>
Gedackt	8' vanaf G
Floït	4'
Octav	2' (Borstpositiff)
Sijfloït	1 1/2'

De loze frontpijpen (54 stuks).

2. De manualen en winkelregels, voorzien van een gedeelte van het afgemonteerde speelmechaniek.
3. De complete abstractuur, met uitzondering van enkele abstracten van de pedaalkoppeling.
4. Het complete registermechaniek.
5. Van de windladen: de pijpstokken, oplegklossen, stempels, roosters, stokschroeven, de conducten, stevels, alsmede twee slepen.
6. Van de windvoorziening: twee speciale reguleurs en de nieuwe windmachine.
7. Van de orgelkas de achterschotten, 3 panelen van de voorzijde, enkele dakpanelen, 2 vleugels en twee trompetjes van de engelen op de vleugelstukken. Eveneens de rugstukken voor de frontpijpen en twee pijpstokken.

Door deze brandschade wijzigde het project zich nog meer in een reconstructieproject dan eerder al was voorzien. Gelukkig was Henk van Eeken destijds al betrokken bij het North German Organ Research Project aan de Universiteit van Göteborg, zodat de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van procesreconstructie met betrekking tot orgelpijpen uit de zeventiende en vroege achttiende eeuw konden worden ingebracht.

De huidige toestand van het orgel is als volgt:

#### Orgelkas.

De orgelkas dateert nog grotendeels uit 1719 en is geheel gerestaureerd. Het snijwerk is gerestaureerd en enkele kleine delen van stukken zijn aangevuld. Het verband van de kas is hersteld, waarbij de verstevigings- en steunconstructie van Mense Ruiter uit 1944-48 voor een deel is gehandhaafd, met name het raamwerk onder de orgelkas, op de orgelgalerij. De panelen en schotten welke bij de brand in 1995 verloren zijn gegaan, zijn gereconstrueerd (aan de voorzijde in eikenhout, aan de achterzijde naar oorspronkelijk voorbeeld in inlandse grove den). Er is een nieuwe eikenhouten lessenaar aangebracht, onder meer naar voorbeeld van het Schnitgerorgel in de hervormde kerk te Nieuw Scheemda. Een nieuwe orgelbank werd vervaardigd naar voorbeeld van de bank bij het Schnitgerorgel (1721) in de Grote Kerk te Zwolle. De dakpanelen, voorheen plaatmateriaal van de firma Ruiter, zijn naar historische voorbeelden gereconstrueerd, in inlandse grove den. De orgelkas vertoont nog resten van een rode kleurstelling, die in het kader van de kerkrestauratie in de jaren '40 is verwijderd. Besloten is het aanzien van de orgelkas in de aangetroffen toestand te handhaven. Achter het orgel is ter hoogte van het Manuael een stabiele stemvloer aangebracht, gemaakt van inlandse grove den.

#### De windladen.

De windladen dateren uit de bouwtijd van het orgel. Ze zijn zorgvuldig gerestaureerd. De oorspronkelijke sponsels van het Borstpositiff zijn opnieuw ingelijmd, waarbij lederen dilatatievoegen zijn aangebracht. De triplex sponsels in de manuaallade, afkomstig van Mense Ruiter, zijn vervangen door nieuwe sponsels van eikenhout, voorzien van lederen dilatatievoegen.

De schuimrubber afdichtingsringen van Ruiter zijn vervangen door lederen ringen. Omdat de oorspronkelijke pijpstukken bij de brand verloren zijn gegaan, zijn nieuwe pijpstukken en pijproosters aangebracht van eikenhout, in de maatvoering en makelij van de oorspronkelijke. De boringen zijn daarbij aangebracht conform de documentatie van de oorspronkelijke boringen. Er zijn nieuwe stokschroeven van messing aangebracht, naar voorbeeld van de stokschroeven in de Schnitgerwindladen van het orgel in de Der-Aakerk te Groningen. De speelventielen zijn alle vernieuwd, omdat de oorspronkelijke door Ruiter te zeer waren gewijzigd, onder meer door inkorten en versmallen. Het lag in de bedoeling de oorspronkelijke ventielen bij het orgel op te slaan. Helaas zijn ze bij de brand verloren gegaan.

De oorspronkelijke brugstukken in de windladen zijn gereconstrueerd aan de hand van oude sporen. Er zijn lederen pulpeten en aanhangdraden aangebracht naar voorbeelden uit de Schnitgerwerkplaats. Ook de voorlagen zijn belederd naar voorbeelden uit de Schnitgerwerkplaats.

#### De windvoorziening.

Er is een geheel nieuwe windvoorziening geconstrueerd, op basis van de beschrijving in het bestek uit 1717, alsook sporen van de oorspronkelijke aanleg. Daarbij heeft onderzoek aan relevante Schnitgerorgels in het kader van het North German Organ Research Project een belangrijke rol gespeeld.

De windvoorziening bestaat uit vier spaanbalgen van 8 bij 5 Hamburger voet. Ze zijn vervaardigd uit eikenhout en beleerd met wit schapenleer. De balgen kunnen met behulp van een trapinstallatie worden bediend en er is een elektrische windmachine. Het geheel is geplaatst in een solide balgstelling, die aan de noordzijde achter het orgel is geplaatst. De balgstelling is beschoten met delen en schotten van inlandse grove den.

De windkanalen zijn gereconstrueerd in eikenhout, voornamelijk aan de hand van een tweetal dichtgestopte openingen in de oorspronkelijke schotten aan de achterzijde van de

orgelkas, alsmede sporen van oorspronkelijke kanaalopeningen in de oude pulpetenplanken. Er zijn separate afsluiters gemaakt voor Manuael en Borstpositiff, naar voorbeeld van een afsluiter in het Schnitgerorgel te Hamburg-Neuenfelde. Tevens is een tremulant aangebracht, die op beide manualen werkt, zo ook een ventiel.

Opvallend is, dat de windkanalen relatief bescheiden doorsneden hebben. Dit is echter goed te verklaren uit de kleine cancellen in de windladen.

De tracturen.

Er zijn nieuwe manualen gemaakt, het zijn kopieën van de verbrande oorspronkelijke exemplaren. Ze zijn gemaakt van eikenhout. De ondertoetsen zijn belegd met been, de boventoetsen zijn van mahonie. De oorspronkelijke schuifkoppeling is gereconstrueerd. Het pedaalklavier is gereconstrueerd, waarbij de oorspronkelijke toetsdeling is hersteld. Deze is teruggevonden op de wellen van het oorspronkelijke koppelbord, die later bij de brand verloren zijn gegaan. De beide zijpanden en de ondertoetsen zijn nog oorspronkelijk, voor- en achterregel zijn vernieuwd. Er zijn nieuwe boventoetsen aangebracht, naar voorbeelden uit de Schnitgerschool.

De wellenborden voor Manuael en Borstpositiff zijn gerestaureerd. Daarbij zijn Ruiters wellen voor de tonen C alsmede d<sup>'''</sup> tot en met f<sup>'''</sup> verwijderd en hebben de wellen weer hun oorspronkelijke positie herkreten. De draaipunten in de dokjes, door Ruiters van kernlaken voorzien, zijn opgevuld met lignum vitae (pokhout) en opnieuw geboord. Er zijn nieuwe welarmen gemaakt, op basis van documentatie van de oude, door Ruiters sterk gewijzigde, welarmen in het Borstpositiff. Helaas zijn ook deze oude welarmen bij de brand verloren gegaan. Er is een nieuwe wellenbord gemaakt voor de pedaalkoppeling, in eikenhout. Het oude wellenbord voor het aangehangen pedaal was gemaakt van grenenhout en zeer door Ruiters gewijzigd. Het is in het balghuis opgeslagen.

Er zijn nieuwe winkelregels gemaakt met ijzeren winkels, op basis van documentatie van de oorspronkelijke exemplaren, die bij de brand verloren zijn gegaan.

Er is een geheel nieuwe abstractuur gemaakt voor Manuael en Borstpositiff. De detaillering is daarbij ontleend aan de oude abstracten in de pedaalkoppeling en enkele relevante Schnitgerorgels.

Er is een nieuwe registermechaniek aangelegd, op basis van sporen van de oorspronkelijke aanleg alsmede documentatie van Schnitgerorgels. Trekkers en walsen zijn uitgevoerd in eikenhout, armen en hevels zijn van smeedijzer gemaakt. Ontbrekende registertrekkers zijn bijgemaakt in pruimenhout, naar voorbeeld van de oorspronkelijke exemplaren. De registertrekkers zijn weer op de oorspronkelijke plaats aangebracht.

Er zijn nieuwe registerschriften aangebracht, en wel van de hand van Helmer Hut, naar voorbeeld van de originele registerschriften van het Schnitgerorgel te Uithuizen.

Pijpwerk.

De oude pijpen zijn zorgvuldig gerestaureerd.

De frontpijpen zijn van de laklaag ontdaan, die door Ruiters was aangebracht. Omdat de labia oorspronkelijk zeer waarschijnlijk geen bladgoud hebben bezeten, is het bladgoud van de labia verwijderd. De oorspronkelijke ovale steminsnijdingen zijn gereconstrueerd.

In de werkplaats van Mense Ruiters Orgelmakers B.V. te Zuidwolde waren nog delen van de pijpen C en D van de Quintadena 16' bewaard. Het betrof de pijpen, die boven het bovenlabium waren afgezaagd. De firma Ruiters heeft deze delen belangeloos ter beschikking gesteld, maar helaas zijn ze bij de brand verloren gegaan. Aan dit oorspronkelijke materiaal was te zien, dat de Quintadena 16' oorspronkelijk van zijbaarden was voorzien. Deze zijn opnieuw aangebracht.

Bij de Trompet 8' en de Vox Humana 8' bleek het metaalbeleg op de kelen in de loop van de tijd zo dun te zijn geworden, dat handhaving niet verantwoord was. Het beleg is vervangen in een stabiele maat, waarbij de overige afmetingen zijn overgenomen. De boringen voor de

stemkrukken waren uitgelopen, ze zijn opgevuld met eikenhout en opnieuw geboord. De stemkrukken zijn vernieuwd in messing. Waar nodig zijn spieën vervangen in eikenhout. Er zijn nieuwe stevels gemaakt, op basis van documentatie van de oorspronkelijke verbrande exemplaren. Ze zijn gemaakt van grenenhout, aan de bovenzijde omwonden met touw. Voor het vervaardigen van de nieuwe pijpen werd, voor het eerst in Nederland, het idee van proces-reconstructie toegepast, zoals dat is ontwikkeld binnen het North German Organ Research Project aan de Universiteit van Gotenburg. De centrale gedachte daarbij is, dat het uiteindelijke klankresultaat de resultante is van een complexe interactie tussen vele parameters. Zowel de grondstoffen alsook de specifieke oorspronkelijke bewerkingen hebben een belangrijke invloed op de akoestische eigenschappen van het metaal. Een zo getrouw mogelijke herhaling van het oorspronkelijke productieproces waarborgt een akoestisch resultaat, dat zo dicht als mogelijk bij dat van het origineel ligt. Het metaal voor de nieuwe pijpen is dan ook op een zandbed gegoten en uitsluitend met de hand geschaafd. Bij het vervaardigen van de nieuwe pijpen zijn tal van details als labiumvormen, labiumstand, kernconstructie, voetmensen, positionering van de kernspleten, verhouding tussen corpora en voeten en dergelijke zo nauwgezet mogelijk uitgevoerd conform de documentatie van de oude pijpen. De intonatie is door de orgelmaker geheel zonder kernsteken uitgevoerd, waarbij met name aan kernen tegenfasen van vaak wisselende grootte is aangebracht. Deze werkwijze is representatief voor de noord-Duitse school van de zeventiende en vroeg achttiende eeuw. De samenstelling van de nieuwe vulstemmen is ontleend aan fragmenten van oude pijproosters en aan de oorspronkelijke boringen in de pijpstokken. De mensen zijn daarbij ontleend aan de beide Octaven 2', hetgeen gebruikelijk is in de Schnitgerschool. De mensuur van de bekens van de nieuwe Dulciaen 8' is ontleend aan die van vergelijkbare registers uit het oeuvre van Arp Schnitger. De bekens van de Dulciaen 8' bevatten circa 75% tin. De toonhoogte bedraagt ruim een halve toon boven normaal en is gereconstrueerd aan de hand van de beschikbare hoogte voor het Borstpositiff, in samenhang met gegevens van de oude frontpijpen.

#### Pedaal.

In opdracht van de Stichting 'Muziek in Anloo' is een zelfstandig pedaal aan het orgel toegevoegd. Dit pedaal is achter het orgel opgesteld en vormt een separate eenheid, die technisch niet of nauwelijks op het bestaande orgel ingrijpt en theoretisch ook weer kan worden verwijderd zonder het bestaande werk aan te tasten.

De dispositie van het zelfstandige pedaal komt overeen met het ontwerp voor een nieuw pedaal door Johannes Radeker voor een orgel in de kerk van Meppel (1712). De registers zijn nieuw gemensureerd, conform de gebruiken bij Radeker, Garrels en Schnitger, waarbij de mensen passen bij het oude materiaal. De Basuyn 16' kan worden gezien als een 'vertaling' van de Bazuyn in het Schnitgerorgel te Uithuizen. De bekens van de Cornet 4' bevatten circa 75% tin.

Het zelfstandige pedaal is uitgevoerd in overeenstemming met en in nauwe aansluiting bij het bestaande werk. De kas is gemaakt van inlandse grove den, windkanalen, windlade en tracturen in eikenhout. De pijpen zijn gemaakt overeenkomstig de bovenomschreven werkwijze, waarbij metaal op een zandbed is gegoten en uitsluitend met de hand geschaafd. De koppen voor de tongwerken zijn van eikenhout, de stevels van grenenhout. De onderzijde van de kas is aan de zijkanten en aan de achterkant gesloten. De bovenzijde van de kas is aan de zijkanten en aan de achterkant voorzien van met stof bespannen panelen, evenals het dak. De voorzijde van de kas is geheel open. Daarbij is de doorgang tussen hoofdkas en pedaal afgesloten door getraliede raamwerken.

De technische uitvoering.

Betreffende de technische uitvoering van het werk door Henk van Eeken en zijn

medewerkers, wil ik mij aansluiten aan de beoordeling van mijn mede adviseur Stef Tuinstra, die in zijn conceptkeuringsrapport van 12 januari 2000 schrijft: (...) 'dat het instrument in technisch opzicht prachtig is gemaakt en dat daaraan kosten noch moeiten gespaard zijn om alles zo mooi en zo goed mogelijk te maken. Er zijn maar weinig orgels te vinden, die in zo'n complete mate stijlzuiver ten opzichte van het oorspronkelijke werk en de destijds gebezigde werkmethoden zijn gereconstrueerd, dan wel gerestaureerd. Dit geldt dus alle onderdelen van het orgel: kas windvoorziening, regeerwerk, klaviatuur en pijpen. Hiervoor verdient de orgelmaker alle lof en heeft hij hiermee een grote prestatie geleverd.' (...). Henk van Eeken heeft inderdaad een prachtig en duurzaam werk gemaakt, waarbij de materiaalkeuze en de zorgvuldige ambachtelijke werkwijze volgens de vroeg achttiende-eeuwse esthetiek aanleiding geven tot de beoordeling, dat hier het hoogste internationale niveau is bereikt.

Klank.

De intonatie van het oude en gereconstrueerde pijpwerk is een uitnemende prestatie van een hedendaagse zelfstandige orgelmaker.

Het Anlooër orgel heeft door deze restauratie het oude klankbeeld weer teruggekregen.

Daardoor is het weer mogelijk de rol van dit orgel in de Schnitgertraditie beter te verstaan.

Het belangrijkste element van het huidige klankbeeld is het succes van het gereconstrueerde pijpwerk, waarbij procesreconstructie en een kernsteekloze intonatie de doorslag geven. Het resultaat is een klankversmelting van alle registertypen, die kenmerkend is voor oude orgels en in de moderne orgelbouw gemist wordt. Wezenlijk is ook de fraaie flexibele windvoorziening, die bij de juiste speelwijze de klank een ademend karakter geeft.

Anloo, 15 maart 2002 - Harald Vogel.